

YORGUN AB'NİN KOMŞULARLA İMTİHANI: KARADENİZ BÖLGESİ VE AVRUPA BİRLİĞİ

A TEST FOR THE DEAD-TIRED EU: THE BLACK SEA REGION AND THE EUROPEAN UNION

Esra HATİPOĞLU*

ÖZET

Kurulduğu günden bu yana kendine özgü dönüm noktalarıyla bezeli bir gelişim süreci izleyen Avrupa Birliği (AB), günümüzde yine iki önemli gelişmenin etkisiyle geleceğini şekillendirme çabası içine girmiştir. Sözü edilen bu gelişmelerden ilki AB'nin 2004 yılında başlayıp, 2007'de iki ülke (Bulgaristan ve Romanya) ve 2013 Temmuz'unda da Hırvatistan'ın katılımıyla gerçekleştirdiği tarihinin sayıca en yüksek katılımlı genişlemesi, ikincisi ise başta Yunanistan olmak üzere AB ülkelerinde son dönemde patlak veren ekonomik kriz ve avronun geleceğinin tartışılmaya başlanmasıdır. Her iki gelişme de AB'nin hem kendi iç dinamiklerini, hem de dışarıya karşı geliştirdiği politikaları önemli ölçüde etkileme potansiyeline sahiptir. Bu çalışma daha çok genişleme sonrası değişen dış çevresi ve bu değişimin etkisiyle AB'nin Karadeniz Bölgesi'ne yönelik uyguladığı politikalarda yapmak zorunda kaldığı değişikliklere yoğunlaşacak, ekonomik krizin AB'nin dış ilişkilerinin yürütülmesinde yaratabileceği tesir sınırlı olarak ele alınacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde Karadeniz bölgesinin AB için önemi ve AB'nin Karadeniz politikası, ikinci bölümünde AB'nin bölge ülkeleri ile ikili ilişkileri, son bölümde de AB'nin bölgede karşılaştığı sorunlar ve Karadeniz bölgesi politikasının gelecekteki muhtemel seyri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Karadeniz Bölgesi, Genişleme, AB'nin Dış İlişkileri, Doğu Ortaklığı

ABSTRACT

The European Union, its own development process full of various turning points since its establishment, is now trying to reform its future once again with the effect of two new developments. The first of these developments was the enlargement process (with highest number of countries in its history) that started in 2004, continued in 2007 (Bulgaria,

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Fransızca Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi. E-posta: esrhat@marmara.edu.tr

Romania), and ended (at least for now) with the accession of Croatia in July 2013. The second one was the recent economic crisis experienced mainly by Greece and some other EU countries and the debate over the future of the euro. Both of these developments have the potential to affect the EU's internal dynamics and foreign policies. This paper will focus more on the EU's changing, post-enlargement outer environment and its effects on EU policy towards the Black Sea region. On the other hand the effects of the economic crisis on the implementation of the EU's foreign policy will not be dealt with in great detail. The first part of the paper will analyse the importance of the Black Sea region to the EU and the elements of the EU's Black Sea policy, the second part will deal with the EU's bilateral relations with the regional countries and the last part will assess the challenges for the EU and the future of EU Black Sea policy.

Keywords: European Union, Black Sea Region, Enlargement, EU's External Relations, Eastern Partnership

Giriş

Kuruluşundan bu yana yeni üyelerin katılımıyla yaşadığı her genişleme¹, AB'yi bir taraftan yeni sınırlara kavuştururken bir taraftan da onu amaçlarını, tehdit değerlendirmelerini ve yeni sınırdaş ülkelere yönelik politikalarını gözden geçirmeye ve söz konusu bölgelere yönelik daha tutarlı ve kapsayıcı politikalar geliştirmeye zorlamıştır. Bu bağlamda, Karadeniz'e kıyısı olan Bulgaristan ve Romanya'nın 1 Ocak 2007'de Birliğe katılımı sonrasında da AB, daha önce ilişkide bulunduğu öncelikli bölgeler arasında bulunmayan Karadeniz Bölgesi'ni gündemine almak durumunda kalmıştır. Bu zorunluluğun bir yansıması olarak da Komisyon, 11 Nisan 2007'de AB'nin daha önce söz konusu bölgenin en azından bir kısım ülkelerinin (Moldova, Ukrayna, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan) içinde yer aldığı ya da ikili ilişkilere dayalı politikalarını (Avrupa Komşuluk Politikası, Doğu Ortaklığı, Rusya ile yürüttüğü stratejik işbirliği süreci, Türkiye ile devam eden katılım müzakereleri gibi) tamamlayarak bölgedeki etkinliğini artırmayı ve varlığını daha fazla hissettirmeyi amaçlayan stratejilerini içeren "Karadeniz Sinerjisi-Yeni bir Bölgesel Girişim"² adlı politika belgesini yayınlamıştır.

Karadeniz bölgesi her ne kadar AB'nin gündemine bir zorunluluk sonucu girmiş gibi gözükse de Avrupa, Ortadoğu ve Asya'nın kesişme noktasında stratejik

1 Birleşik Krallık, Danimarka ve İrlanda (1973); Yunanistan (1981); İspanya ve Portekiz (1986); Avusturya, Finlandiya ve İsveç (1995); Çek Cumhuriyeti, Estonya, Güney Kıbrıs, Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Polonya, Slovakya ve Slovenya (2004); Bulgaristan ve Romanya (2007).

2 European Commission, *Black Sea Synergy- A New Regional Cooperation Initiative*, (COM (2007) 160 final), (Brussels: European Commission, 2007).

bir coğrafi konuma sahip ve bu durumun yansımaları sonucu bünyesinde çeşitli fırsat ve meydan okumaları barındırması sebebiyle AB için gözardı edilemeyecek bir bölgedir. Bu durumun farkına varan AB'nin bugün Karadeniz bölgesinde yer alan ülkelere karşı çok taraflı ve/veya ikili ilişkileri kapsayacak biçimde bazen birbirini tamamlayan, bazen de içice geçmiş biçimde yürüttüğü farklı politikaları, stratejileri ve uygulama araçları mevcuttur.

Avrupa Komşuluk Politikası³'nün bölgesel boyutunun uygulanması bağlamında ortaya koyulan girişimlerden Doğu Ortaklığı⁴'na Karadeniz bölgesi özelinde sadece Gürcistan, Moldova ve Ukrayna dâhil iken, Karadeniz Sinerjisi⁵ yine Karadeniz bölgesi özelinde Gürcistan, Moldova ve Ukrayna'nın yanı sıra Türkiye ve Rusya'yı da kapsamaktadır. Yine Gürcistan, Moldova ve Ukrayna ile ilişkiler Avrupa Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı genel çerçevesi altında ikili olarak yürütülürken, Rusya ile ilişkiler Stratejik Ortaklık⁶ bağlamında ikili, Türkiye ile ilişkiler ise katılım müzakerelerine başlamış aday ülke statüsünde devam ettirilmektedir. AB'nin Karadeniz politikasını tamamlayan son bir girişim ise Nisan 2011'de kabul edilen AB'nin Tuna Stratejisi⁷'dir. Tüm bu ikili ve çok taraflı girişimler çerçevesinde AB farklı araç (mali kaynak, altyapı projelerine katılım, sivil toplumun gelişimi, demokratikleşme, insan hakları, çevrenin korunması gibi konularda uygulanan programlara destek vs.) ve yöntemler (tek başına ya da bölgede bulunan diğer bölge ve/veya bölge-dışı aktörlerle işbirliği vs.) vasıtasıyla bölgede varlığını hissettirmeye çalışmaktadır. Ancak tüm bu çabalarına ve oldukça iddialı hazırlanan Karadeniz Sinerjisi'nin yayınlanmasının

- 3 European Commission, *European Neighbourhood Policy Strategy*, (COM (2004) 373 final), (Brussels: European Commission, 2004). Avrupa Komşuluk Politikası'na Azerbaycan, Belarus, Cezayir, Ermenistan, Fas, Filistin, Gürcistan, İsrail, Libya, Lübnan, Mısır, Moldova, Suriye, Tunus, Ukrayna ve Ürdün dahildir.
- 4 European Council, *Declaration on the Eastern Partnership*, European Council Summit, 19-20 March 2009. Doğu Ortaklığı'na Azerbaycan, Belarus, Ermenistan, Gürcistan ve Ukrayna dahildir.
- 5 Sinerji belgesinde Karadeniz bölgesine dâhil ülkeler Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Rusya, Gürcistan, Türkiye (Karadenize kıyısı olan ülkeler) ve Yunanistan, Moldova, Ermenistan ve Azerbaycan (Karadeniz'e kıyısı olmadığı halde tarihi bağ, coğrafi yakınlık, doğal ilişkiler dolayısıyla doğal olarak bölge ülkesi sayılanlar) olarak belirtilmiştir.
- 6 "EU and Russia: A Strategic Partnership", (http://www.eeas.europa.eu/russia/docs/2011_eu-russia_leaflet_en.pdf, 2011).
- 7 European Council, *Conclusions on the European Union Strategy for the Danube Region*, Brussels, 13 April 2011. AB'nin Tuna Stratejisi sekiz AB (Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Romanya, Slovakya ve Slovenya) ile altı AB-dışı (Bosna-Hersek, Hırvatistan, Karadağ, Moldova, Sırbistan ve Ukrayna) ülkeyi kapsamaktadır.

üzerinden dört yıldan fazla bir süre geçmesine rağmen AB ‘düşük profilli aktör’ görünümünü sürdürürken, bölge ağırlıklı olarak Türkiye ve Rusya’nın etki alanında olmaya devam etmektedir.

Dolayısıyla da AB’nin Karadeniz bölgesindeki rolü ve politikalarının etkinliği tartışmalarında, bölgenin en başta gelen aktörlerinden biri olan AB adayı Türkiye’nin kritik konumu oldukça önemli hale gelmektedir. Bu makale de AB’nin Karadeniz bölgesine yönelik politika oluşturma ve uygulama sürecine yoğunlaşmakta, makalenin birinci bölümünde Karadeniz bölgesinin AB için önemi, AB’nin Karadeniz politikasının gelişimi, ikinci bölümünde AB’nin bölge ülkeleri ile ikili ilişkileri, son bölümde de AB’nin bölgedeki işleyişini kolaylaştıran ve kısıtlayan nedenler ve Karadeniz bölgesi politikasının gelecekteki muhtemel seyri değerlendirilecektir.

Karadeniz Bölgesi’nin AB için Önemi ve AB’nin Karadeniz Politikası

Bulgaristan ve Romanya’nın AB üyesi olması ile birlikte artık kendisi de Karadeniz’e kıyaslı olan bir aktör haline gelen AB, söz konusu bölgeyi öncelikli dış politika alanlarından biri olarak görme zorunluluğu içine girmiştir. Bu bağlamda da bölgeye dair özellikle de istikrar ve güvenliği ilgilendiren pek çok konu AB’yi daha fazla ilgilendirir olmuştur. Bu konuların başında geniş tanımıyla sınırlanmayan güvenlik sorunları (henüz çözüme kavuşmamış, her an patlamaya hazır ve kıtanın tamamına yayılma riski olan mevcut çatışmalar, enerji güvenliği, doğal kaynaklara erişim gibi konularda yaşanan sorunlar, ekonomik problemler, örgütlü suçlar, yasadışı göç ve terörizm gibi oldukça önemli konular) gelmektedir. Dolayısıyla bölgenin AB için en büyük önemi birçok medeniyetin keşisim noktası olduğu kadar, Avrupa ile siyasal ve ekonomik açıdan kırılgan ve önemli istikrarsızlık ve güvensizlik kaynağını bünyesinde barındıran bölgeler arasında köprü rol oynamasından kaynaklanmaktadır.

Bu durum, AB’nin bölgeye yönelik daha kapsamlı bir yaklaşım geliştirmesi ve ona göre politikalar üretmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu çerçevede de AB demokratikleşme, insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü ve iyi yönetim, “donmuş çatışmaların” çözümüne katkı ve bölgesel istikrar, örgütlü suçlar ve terörizm ile mücadele ve enerji güvenliği konularını öncelikli çıkar alanları olarak tespit etmiştir.⁸

8 Michael Emerson, “Review of the Review-of the European Neighbourhood Policy”, *CEPS Commentary*, 8 June 2011.

Nitekim AB'nin 11 Nisan 2007'de yayınladığı AB Karadeniz Sinerjisi-Yeni Bir Bölgesel Girişim adlı politika belgesi de AB'nin Karadeniz bölgesine ilişkin görüş ve yaklaşımlarını açıkca ortaya koymuştur. Başlığından da anlaşılacağı üzere bu belge ile AB bağımsız bir Karadeniz stratejisi yaratmak yerine, AB'nin bölgedeki mevcut ilişki, politika ve yapıları tamamlamayı ve halihazırda mevcut olan işbirliği süreçlerini sinerji yaratarak canlandırmayı amaçlamıştır. Dolayısıyla Sinerji'nin en önemli amacının bölge ülkeleri arasındaki başta olmak üzere, bütün bölge ve AB arasında işbirliğini geliştirmek olduğu belirtilmiş, AB'nin Karadeniz'e yaklaşımı ile Orta Asya Stratejisi⁹ arasında yakın bir ilişki bulunduğu, Karadeniz'deki işbirliğinin doğal olarak bölge-içi unsurları da kapsayacağı ve bölgede mevcut diğer uluslararası örgüt ve ülkelerce desteklenen program ve oluşumları da dikkate alacağı dile getirilmiştir. Belgede on üç temel işbirliği alanı (demokrasi, insan haklarına saygı ve iyi yönetim; sınır yönetimi, sınırlardaki hareketliliğin yönetimi ve güvenliğin iyileştirilmesi, “donmuş çatışmalar”, enerji, ulaştırma, çevre, denizcilik politikası, balıkçılık, ticaret, araştırma ve eğitim ağı, bilim ve teknoloji, istihdam ve sosyal işler ve bölgesel kalkınma) belirlenmiş ve bu alanlarda AB'nin kısa ve orta-vadede yapabilecekleri sıralanmıştır. AB'ye üye ve Karadeniz'e kıyaslı olan devletlerin dışişleri bakanlarının katılımıyla 14 Şubat 2008'de Kiev'de Karadeniz Sinerjisi'ni ortak bir çaba olarak değerlendiren bir toplantı gerçekleştirilmiş¹⁰, toplantı sonrasında yayınlanan ortak bildiri de AB'nin bölgedeki varlığının bölgesel işbirliğini teşvik edeceği ve özellikle ticaret, bilim, araştırma, kültür, eğitim, istihdam ve sosyal işler alanında faydalı olacağı belirtilmiştir.

19 Haziran 2008'de Karadeniz Sinerjisi'nin ilk yılındaki uygulanmasına ilişkin yayınlanan Rapor¹¹'de da Sinerji'de belirlenen öncelikli alanlarda kaydedilen ilerlemeler değerlendirilmiş, gelecek için öngörülerde bulunulmuştur. Komisyon'un belli alanları (ulaştırma, enerji, çevre ve deniz güvenliği alanlarında uzun-vadeli ölçülebilir amaçların oluşturulması, projelerin gerçekleştirilmesinin kolaylaştırılması, sektörel ortaklıkların kurulması, akademik ve öğrenci ağlarının güçlendirilmesi, Karadeniz bölgesinde Avrupa Çalışmaları Enstitüsü'nün

9 “European Community Regional Strategy Paper for Assistance to Central Asia for the Period 2007-2013”, (http://www.eeas.europa.eu/central_asia/rsp/07_13_en.pdf).

10 “Joint Statement of the Ministers of Foreign Affairs of the Countries of the European Union and of the Wider Black Sea Area”, Kiev, 14 February 2008, (http://www.eeas.europa.eu/blacksea/doc/joint_statement_blacksea_en.pdf).

11 European Commission, *Report on the First Year of Implementation of the Black Sea Synergy*, (COM (2008) 391 final), (Brussels:European Commission, 2008).

kurulması vs.) daha detaylı araştırıp, daha somut adımlar atılmasını sağlamak üzere çaba sarfetmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

Karadeniz Sinerjisi, aslında 2004 yılından beri AB'nin komşu ülkelerle ilişkilerinin çerçevesini belirleyen Avrupa Komşuluk Politikası'nın Doğu ayağının (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna) çok taraflı bölgesel bir kimlik kazanmasını sağlaması açısından da önemlidir. Avrupa Komşuluk Politikası'nın Doğu ayağında yer alan ülkelerdeki AB varlığı, Ağustos 2008'de yaşanan Rusya-Gürcistan savaşı sonrasında Avrupa'nın doğu komşularındaki varlığını daha da güçlendirmesini talep eden Polonya-İsveç önerisi doğrultusunda geliştirilen ve son halini 3 Aralık 2008'de alan Doğu Ortaklığı girişimi (Azerbaycan, Belarus, Ermenistan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna) ile farklı bir boyut kazanmıştır. Doğu Ortaklığı girişimi ile Avrupa Komşuluk Politikası'ndan çok daha iddialı, daha derin ikili yapılar (Ortaklık Anlaşmaları, daha derin ve kapsamlı serbest ticaret alanı oluşturulması, vizesiz seyahat, ekonomik ve sosyal kalkınmaya destek vs.) ve yeni çok taraflı işbirliği çerçevesi oluşturulması öngörülmüştür. Buna paralel olarak bir de ortak ülkelerde sivil toplumun gelişmesini teşvik etmek, sivil toplumun yetkililerle irtibata geçmesini kolaylaştırmak, AB ve ortak ülkelerin sivil toplumları arasında işbirliğini geliştirmek üzere Doğu Ortaklığı Sivil Toplum Forumu¹² kurulmuş ve Forum ilk toplantısını 16-17 Kasım 2009'da Prag'da, ikinci toplantısını 18-19 Kasım 2010'da Berlin'de gerçekleştirmiştir. Üçüncü toplantı 28-30 Kasım 2011 tarihinde Poznan'da, dördüncü toplantı ise 29-30 Kasım 2012'de Stokholm'de yapılmıştır.¹³ Forum katılımcıları beş çalışma grubuna (demokrasi, insan hakları, iyi yönetim ve istikrar; ekonomik bütünleşme ve AB politikalarına uyumlaştırma; çevre, iklim değişikliği ve enerji güvenliği; kamuoyları arasında iletişim ve sosyal diyalog) ayrılarak çalışmalarını yürütmektedir.

Avrupa Komisyonu, ayrıca Karadeniz bölgesinde yerel yönetimler, üniversiteler, sivil toplum örgütleri, tüketici örgütleri vs. arasındaki işbirliğini teşvik etmek ve bölgede güçlü ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması amacıyla bir de Avrupa Komşuluk ve İşbirliği Aracı çerçevesinde Sınır-Ötesi İşbirliği Programı¹⁴ geliştirmiştir. Program Karadeniz bölgesinde güçlü ve sürdürülebilir kalkınmaya

12 "Eastern Partnership Civil Society Forum Concept Paper", (http://www.eeas.europa.eu/eastern/civil_society/docs/concept_en.pdf).

13 "Eastern Partnership Community", (<http://www.easternpartnership.org/eap-institutions/civil-society-forum>).

14 Daha fazla bilgi için programın web sayfası adresi: (<http://www.blacksea-cbc.net/index.php/eng/Programme/Priorities-measures>). Programa dahil olan ülkeler, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Türkiye, Ukrayna, Yunanistan'dır.

katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Mart 2010'da başlatılan Karadeniz bölgesindeki çevre sorunlarıyla (kirlilikle mücadele, biyolojik çeşitliliğin korunması gibi) ortak mücadeleyi öngören Karadeniz Sinerji Girişiminin Çevre Ortaklığı¹⁵, Nisan 2011'de gündeme gelen AB'nin Tuna Bölgesi Stratejisi¹⁶ (Tuna bölgesinin bağlanması, çevresinin korunması, bölgede zenginlik, refah yaratılması ve bölgenin güçlendirilmesi) de AB'nin Karadeniz bölgesine yönelik politikalarını tamamlar niteliktedir.

AB'nin Bölge Ülkeleri ile İkili İlişkileri

AB'nin Karadeniz Sinerjisi'nde yer alan Karadeniz bölgesine dâhil ettiği ülkelerden yola çıkarak değerlendirildiğinde sözü edilen üç ülkenin (Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan) hâlihazırda AB üyesi, bir ülkenin (Türkiye) AB ile katılım müzakerelerine başlamış aday ülke olduğu görülmektedir. Bölge politikasına dâhil edilen diğer ülkelerden Rusya ile AB'nin Stratejik Ortaklık ilişkisi bulunurken, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna AB'nin Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı Girişimine dâhildir.

AB'ye üye ülkeler ve aday ülke Türkiye'nin durumunu değerlendirme dışı bırakarak, bölgenin AB'nin adaylık sürecine farklı nedenlerle dâhil olmayan ülkelerinin AB ile ilişkileri aşağıda şekilde özetlenebilir.

AB'nin Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile ilişkileri her birinin ayrı ayrı AB ile imzaladığı ve 1999 yılında yürürlüğe giren Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları¹⁷ çerçevesinde yürütülmektedir. Söz konusu ülkeler 2004'de Avrupa Komşuluk Politikası'na dâhil edilmiş ve Politika'nın öngördüğü biçimde ilişkilerin yürütülmesinde farklı araçlar devreye sokulmuştur. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan, AB tarafından her biri için ayrı ayrı hazırlanan Ülke Raporla-

15 "Environment Partnership of the Black Sea Synergy Initiative Launched", (http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2010/2010_03_16_02_en.htm).

16 European Council, *Conclusions on the European Union Strategy for the Danube Region*, Brussels, 13 April 2011.

17 "Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part and the Republic of Azerbaijan on the other part...", EUR-Lex 21999A0917 (01), ([http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917\(01\):EN:NOT](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917(01):EN:NOT)); "Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part and the Republic of Armenia on the other part...", EUR-Lex 21999A0909 (01), ([http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0909\(01\):EN:NOT](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0909(01):EN:NOT)); "Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one Part and the Republic of Armenia on the other Part...", EUR-Lex 21999A0804 (01), ([http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0804\(01\):EN:NOT](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0804(01):EN:NOT)).

rına¹⁸ dayanarak Avrupa Komşuluk Politikası Eylem Planlarını¹⁹ Kasım 2006'da kabul etmiş, bunun karşılığı olarak da AB, her bir ülke için işbirliği amaçlarını, politika araçlarını ve öncelikli alanları ortaya koyan ve 2007-2013 yıllarını kapsayan Ülke Strateji Belgeleri²⁰ ve Avrupa Komşuluk ve İşbirliği Aracı²¹ çerçevesinde ikili önceliklere göre hazırlanan Ulusal Gösterge Programları²²'ni yayınlamıştır. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Ulusal Gösterge Programlarına ek olarak Avrupa Komşuluk ve İşbirliği Aracı'na dâhil bazı bölgesel, bölge-içi programlar ve tematik programlardan da yararlanmaktadır. AB'nin ayrıca Moldova ve Ukrayna'da Sınır Yardım Misyonu (EUBAM)²³, Gürcistan'da da 1 Ekim 2008'den bu yana AB Gözlem Misyonu (EUMM)²⁴ bulunmaktadır.

AB, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları'nın yerine alacak Ortaklık (Association) Anlaşmaları²⁵ için müzake-

18 Commission of the European Communities, *European Neighbourhood Policy, Country Report-Azerbaijan*, (COM(2005) 72 final), Brussels, 2005, (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/azerbaijan_country_report_2005_en.pdf);

19 "EU/Azerbaijan Action Plan", (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/azerbaijan_enp_ap_final_en.pdf); "EU/Armenia Action Plan", (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/azerbaijan_enp_ap_final_en.pdf); "EU/Georgia Action Plan", (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/georgia_enp_ap_final_en.pdf).

20 European Commission, *European Neighbourhood and Partnership Instrument-Azerbaijan-Country Strategy Paper 2007-2013*, (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_azerbaijan_en.pdf); European Commission, *European Neighbourhood and Partnership Instrument-Armenia-Country Strategy Paper 2007-2013*, (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_armenia_en.pdf); European Commission, *European Neighbourhood and Partnership Instrument-Georgia-Country Strategy Paper 2007-2013*, (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_georgia_en.pdf).

21 *European Neighbourhood and Partnership Instrument-2007-2013*, (http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/eastern_europe_and_central_asia/r17101_en.htm).

22 European Commission, *European Neighbourhood and Partnership Instrument-Azerbaijan-National Indicative Programme 2011-2013*, (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_nip_azerbaijan_en.pdf); European Commission, *European Neighbourhood and Partnership Instrument-Armenia-National Indicative Programme 2011-2013*, (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/2011_enpi_nip_armenia_en.pdf); European Commission, *European Neighbourhood and Partnership Instrument-Georgia-National Indicative Programme 2011-2013*, (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_nip_georgia_en.pdf).

23 Daha fazla bilgi için bkz., "EU Border Assistance Mission to Moldova and Ukraine", (<http://www.eubam.org/>).

24 Daha fazla bilgi için bakınız "European Union Monitoring Mission in Georgia", <http://www.eumm.eu/>

25 "EU Launches Negotiations on Association Agreements with Armenia, Azerbaijan and Georgia", IP/10/955, Brussels, July 2010, (<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/10/955>).

releri Temmuz 2010'dan bu yana devam ettirmektedir. AB, Gürcistan ile Haziran 2010'da Vize Kolaylığı Anlaşması²⁶ ve Kasım 2010'da da Geri Kabul Anlaşmaları²⁷ imzalanmıştır. Eylül 2011'de de Komisyon Azerbaycan ve Ermenistan ile Vize Kolaylığı ve Geri Kabul Anlaşmalarına²⁸ ilişkin müzakerelerin başlatılmasını tavsiye etmiştir. Söz konusu anlaşmaların prosedürlerin tamamlanmasının ardından yürürlüğe girmesi planlanmaktadır.

ÜLKELER	AB'NİN GİRİŞİMLERİ					
	Avrupa Komşuluk Politikası	Karadeniz Sinerjisi	Doğu Ortaklığı	Sınır Ötesi İşbirliği Programı	Çevre Ortaklığı	Tuna Bölgesi Stratejisi
Azerbaycan	X	X	X	-	X	-
Belarus	X	-	X	-	-	-
Bulgaristan	X	X	X	X	X	X
Ermenistan	X	X	X	X	X	-
Gürcistan	X	X	X	X	X	-
Moldova	X	X	-	X	X	X
Romanya	X	X	X	X	X	X
Rusya	-	X	-	-	X	-
Türkiye	-	X	-	X	X	-
Ukrayna	X	X	X	X	X	X
Yunanistan	X	X	X	X	-	-

Moldova da Avrupa Komşuluk Politikası'na dâhildir ve AB-Moldova Avrupa Komşuluk Politikası Eylem Planı²⁹, Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması³⁰'na dayanmaktadır. AB'nin halen Azerbaycan, Ermenistan ve Moldova ile daha önceki

26 "European Union Signs Visa Facilitation Agreement with Georgia", IP/10/737, Brussels, June 2010, (<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/10/737&type=HTML>).

27 "European Union Signs Readmission Agreement with Georgia", MEMO/10/601, Brussels, November 2010, (<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/10/601&type=HTML>).

28 "Commission Proposes to Open Negotiations on Visa Facilitation and Readmission Agreements with Azerbaijan", (http://eeas.europa.eu/delegations/azerbaijan/press_corner/all_news/news/2011/negotiation_visa_facilitation_en.htm); "Commission Proposes to Open Negotiations on Visa Facilitation and Readmission Agreements with Armenia", IP/11/1053, September 2011, (<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/11/1053&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>).

29 "EU/Moldova Action Plan", (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/moldova_enp_ap_final_en.pdf).

30 "Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States and the Republic of Moldova...", EUR-Lex-21998A0624(01), ([http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21998A0624\(01\):EN:NOT](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21998A0624(01):EN:NOT)).

Ortaklık (*Partnership*) ve İşbirliği Anlaşmaları'nın yerini alacak Ortaklık (*Association*) Anlaşmaları³¹ müzakereleri devam etmektedir. Müzakere edilen yeni anlaşmaların söz konusu ülkelerle AB arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkileri önemli ölçüde derinleştirilmesi amaçlanmaktadır. Bunun yanında AB-Moldova Vize Kolaylığı ve Geri Kabul Anlaşmaları Ocak 2008'de yürürlüğe girmiş³², 5 Haziran 2008'de ise AB ve Moldova arasında göç ve kalkınma, yasal göçün teşviki ve yasal olmayan göç ile mücadele alanlarında eylemler öneren siyasi diyaloga dayalı açık uçlu bir araç olarak Hareketlilik Ortaklığı³³ oluşturulmuştur. Uzun vadeli bir hedef olarak Moldova vatandaşlarının AB'ye vizesiz seyahatine imkân verecek koşulların belirlenmesi amacıyla da taraflar arasında Haziran 2010'da vize diyalogu³⁴ başlatılmış, Ocak 2011'de de AB Moldova için vizesiz seyahat rejimi oluşturulması için tüm teknik koşulları ortaya koyan Eylem Planını³⁵ hazırlamıştır. Moldova ayrıca Mayıs 2010'da Enerji Topluluğu³⁶'na taraf olmuştur.

Ukrayna da Avrupa Komşuluk Politikası içinde ele alınmaktadır ve AB'nin Ukrayna ile de 1998 yılında yürürlüğe giren Ortaklık (*Partnership*) ve İşbirliği Anlaşması³⁷ mevcuttur. AB Ukrayna ile Ortaklık (*Association*) Anlaşması müzakereleri tamamlamıştır, Anlaşma'nın Kasım 2013'de Vilnius'ta yapılacak Doğu Ortaklığı Zirvesi'nde imzalanması beklenmektedir. Bu bağlamda Kasım 2009'da kabul edilen AB-Ukrayna Ortaklık Gündemi³⁸, daha önceki Eylem Planı'nın³⁹

31 "EU-Moldova Association Agreement", (http://eeas.europa.eu/moldova/assoagreement/index_en.htm).

32 "Agreement between the European Community and the Republic of Moldova on the Facilitation of the Issuance of Visas", (http://www.chisinau.diplo.de/contentblob/1840194/Daten/142306/Acord_facilitare_eng.pdf).

33 "Mobility Partnership: Moldova-European Union-Promoting a Better Framework for Legal Mobility", *Information Newsletter*, Edition No 2, May 2010, (http://www.mfa.gov.md/img/docs/bi_mp_nr2_en.pdf).

34 "European Commission Launches Visa Dialogue with Moldova", IP/10/736, Brussels, 15 June 2010, (<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/10/736&type=HTML>).

35 "Commissioner Malmström Presents Action Plan on Visa Liberalisation with the Republic of Moldova", IP/11/59, Brussels, 24 January 2011, (<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/11/59&type=HTML>).

36 Avrupa Enerji Topluluğu konusunda daha fazla bilgi için bkz., "Energy Community", (http://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME).

37 "Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Members, and Ukraine", (http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2003/october/tradoc_111612.pdf).

38 "EU-Ukraine Association Agenda to Prepare to Facilitate the Implementation of the Association Agreement", (http://eeas.europa.eu/ukraine/docs/2010_eu_ukraine_association_agenda_en.pdf).

39 "EU/Ukraine Action Plan", (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/ukraine_enp_ap_final_en.pdf).

yerini almıştır. Ukrayna, hâlihazırda Doğu Ortaklığı'na dâhil ülkeler arasında AB ile Ortaklık Gündemi hazırlayabilmiş ilk ve tek ülkedir. AB Haziran 2007'de Ukrayna ile de Vize Kolaylığı⁴⁰ ve Geri Kabul Anlaşması⁴¹ imzalamış ve Anlaşma Ocak 2008'de yürürlüğe girmiştir. 9 Eylül 2008'de Paris'te gerçekleşen AB-Ukrayna Zirvesi'nde taraflar arasında vize diyalogu⁴² başlatılmasına karar verilmiş, 4 Aralık 2009'da Kiev'de yapılan AB-Ukrayna Zirvesi'nde de bu konuyla ilgili olarak Eylem Planı⁴³ hazırlanması konusunda anlaşmaya varılmıştır. 9 Haziran 2010'daki AB-Ukrayna Bakanlar Toplantısı'ndan sonra ise taraflar vizesiz seyahat rejiminin oluşturulmasına ilişkin Ukrayna'nın gerçekleştirmesi gereken tüm teknik detayları içeren Eylem Planı'na dayalı vize diyalogunun uygulama safhasına geçilmiştir.

AB'nin Rusya ile ilişkisi diğer bölge ülkelerinden farklı eşit ortaklar olarak hareket edilen bir düzlemde devam etmektedir. Taraflar arasındaki ilişki Stratejik Ortaklık olarak değerlendirilmekte ve Mayıs 2003'de St. Petersburg⁴⁴'da gerçekleştirilen Zirve'de kabul edilen “dört ortak” alandaki (ekonomik konular ve çevre; özgürlük, güvenlik ve adalet; dış güvenlik; araştırma ve eğitim) işbirliği ve diyalog üzerine temellendirilmektedir. AB-Rusya ilişkilerinin hukuki temelini ise 1 Aralık 1997'de yürürlüğe giren Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması⁴⁵ oluşturmaktadır ancak taraflar arasında bu Anlaşma'nın yerini alacak yeni bir Anlaşma'nın müzakereleri Haziran 2008'den bu yana devam etmektedir.

AB ve Rusya ortak komşuluk alanları ve uluslararası alanda karşılaştıkları ortak sorunlara (Orta Doğu barış süreci, Kuzey Afrika, çevre, iklim değişikliği, küresel ekonomi, küresel yönetim vs.) yönelik de işbirliği geliştirme çabası

40 “Agreement between the European Community and Ukraine on the Facilitation of the Issuance of Visas”, (<http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/eu/en/publication/content/11576.htm>).

41 “Further Strengthening EU-Ukraine Bilateral Relations: Visa Facilitation and Readmission Agreements are Signed Today”, IP/07/849, Brussels, 18 June 2007, (<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/849&format=HTML&age>).

42 EU-Ukraine Summit, Paris, 9 September 2008, (http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/er/102633.pdf).

43 “EU-Ukraine Visa Dialogue-Action Plan on Visa Liberalisation”, (<http://novisa.eu/wp-content/uploads/2011/01/EU-Ukraine-Action-Plan.pdf>).

44 “EU-Russia Summit-Joint Statement”, St. Petersburg, 9937/03, (Presse, 154), 31 May 2003, (http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/75969.pdf).

45 “Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one Part and the Russian Federation, of the Other Part...”, EUR-Lex 21997A1128 (01), ([http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21997A1128\(01\):EN:NOT](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21997A1128(01):EN:NOT)).

çindedir. 27. AB-Rusya Zirvesi 9-10 Haziran 2011’de Nizhny Novgorod’da gerçekleştirilmiştir.⁴⁶ Zirvede, lansmanı 2010’da yapılan ve “dört ortak “alandaki mevcut diyaloga yeni bir ivme kazandırmayı amaçlayan Modernleşme için AB-Rusya Ortaklığı⁴⁷”nın bir yıllık uygulamasının başarılı olduğu belirtilmiş, Rusya ile AB arasındaki ekonomik işbirliğinin önemi üzerinde durulmuştur. 2010 verilerine göre Rusya mal ticaretinde ABD ve Çin’den sonra AB’nin üçüncü büyük ticaret ortağıdır. Rusya AB’nin tüm ihracatı içinde % 6.4’lük pay ile ABD, Çin ve İsviçre’nin ardından dördüncü sırada (toplam 87 milyar avro), AB’nin tüm ithalatı içinde % 10.4 ile Çin ve ABD’nin ardından üçüncü sırada (155 milyar avro) yer almaktadır. Rusya ile AB’nin karşılıklı enerji bağımlılıkları da ilişkilerin bir başka önemli boyutunu oluşturmaktadır. AB’nin toplam doğalgaz ve petrolünün % 25’inden fazlası Rusya kaynaklıdır. Rusya da toplam petrol ihracatının %88’ini, toplam doğalgaz ihracatının % 70’ini ve toplam kömür ihracatının % 50’sini AB ile gerçekleştirmektedir.⁴⁸ AB-Rusya Vize Kolaylığı ve Geri Kabul Anlaşmaları⁴⁹ Mayıs 2006’da imzalanmış ve Haziran 2007’de yürürlüğe girmiştir. Aralık 2011’den beri de taraflar arasında Vize Kolaylığı Anlaşması’nda yapılacak değişikliklerle ilgili müzakereler sürmektedir.

AB’nin Bölgedeki Varlığını Zorlaştıran Nedenler

AB son dönemde bölgede varlığını ortaya koyacak ilerlemeler kaydetmiş, oluşturduğu çeşitli araçlar vasıtasıyla amaçlarını gerçekleştirmeye ve karşılaştığı zorluklarla başetmeye başlamış olsa da AB’nin bölgedeki var olmasını zorlaştıran pek çok nedenden bahsetmek mümkündür. Öncelikle bölge ülkelerinin (üye ülkeler, aday ülke Türkiye ve üye olmayı kesinlikle düşünmeyen Rusya hariç) AB’den beklentileri (bölgedeki siyasi ve ekonomik sorunların çözümü vs.) oldukça yüksek olmasına rağmen, özellikle yaşadığı son ekonomik krizin etkisindeki AB’nin kapasitesi bu beklentileri karşılamaktan oldukça uzak görünmektedir.

46 “EU and Russia Move Ahead in Strategic Partnership”, (http://eeas.europa.eu/top_stories/2011/080611_en.htm).

47 Council of the European Union, *Joint Statement on the Partnership for Modernisation, EU-Russia Summit*, Rostov-on-Don, 10546/10, Presse 154, 1 June 2010, (http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/er/114747.pdf).

48 Andrei Zagorski, “Eastern Partnership from the Russian Perspective”, IPG, No:3, 2011, (http://library.fes.de/pdf-files/ipg/2011-3/05_zagorski.pdf).

49 “Agreement between the European Community and the Russian Federation on Readmission”, (<http://ec.europa.eu/world/agreements/prepareCreateTreatiesWorkspace/treatiesGeneralData.do?step=0&redirect=true&treatyId=4721>).

Yine AB'nin bölge için öngördüğü “üyelik” perspektifi ve somut taahhütler vermekten uzak Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı girişimleri de bölge ülkeleri tarafından yeterli girişimler olarak değerlendirilmemektedir. Bu çerçevede gerçekten de AB'nin bölgeye yönelik etkin ve tutarlı bir dış ve güvenlik politikası oluşturabildiğini söylemek mümkün değildir. Son dalga ile oldukça yüksek sayıda ve birbirinden çok farklı üye ile genişleyen AB'nin hazmetme kapasitesinin zorlanması getirdiği etkiyle “yumuşak gücünün” en önemli unsurlarından olan “genişlemeyi” en azından şimdilik (yakın ve orta vadede) rafa kaldırması AB'nin bölgedeki çekiciliğini de azaltmış ve güvenilirliğini zedelemiştir.

Lizbon Anlaşması ile AB'nin daha tutarlı ve şeffaf dış politika izleyebileceği beklentilerinin de gerçekleşmemesi, dahası çeşitli kurumlar arasında beliren yetki karmaşası neticesinde dış politikanın yürütülme sürecinin daha da karmaşık hale gelmesi AB'nin hem genelde hem de Karadeniz bölgesi özelinde politika oluşumunu olumsuz yönde etkilemektedir. AB'nin bölgedeki bugünkü varlığı daha çok ekonomik ve teknik işbirliği ile sınırlı kalmakta, siyasi konular (demokratikleşme, insan hakları ve hukukun üstünlüğü) ikili programlar çerçevesinde ele alınmakta, “donmuş çatışmaların” çözümüne müdahil olma konusunda ise AB çekingen davranmaktadır.⁵⁰

Öte yandan Rusya'nın bölgede önemli ve özel bir rolünün bulunması ve çoğu zamanda, özellikle de AB ile çakışan yakın çevreye ilişkin çıkarlar söz konusu olduğunda bu rolünü yapıcı olmayan biçimde kullanmayı tercih etmesi AB'nin bölgedeki varlığı zorlayan nedenler arasında sayılabilir. AB ile üyelik müzakereleri sürdüren Türkiye de Rusya ile birlikte bölgenin en önemli aktörü olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla bu bölgedeki istikrar AB'nin bu iki önemli bölge aktörü ile nasıl bir ilişki geliştireceğiyle de doğrudan bağlantılıdır. Nitekim Rusya ile Gürcistan arasında Ağustos 2008'de yaşanan savaş da AB'nin varlığı açısından değerlendirilmesi gereken önemli bir unsur olmuştur. Fransa'nın dönem başkanlığındaki AB hızlıca eyleme geçmiş (Rusya'nın da AB'nin arabuluculuğunu kabul etmesiyle), taraflar arasında çatışmanın durmasına katkıda (Cenevre süreci) bulunmuştur ancak AB'nin söz konusu konuyla ilgili olarak bundan sonraki süreçte nasıl bir rol üstlenebileceği net değildir.⁵¹

50 Ronald Hatto & Odette Tomescu, “The EU and the Wider Black Sea Region: Challenges and Policy Options”, *Garnet Policy Brief*, No. 5, January 2008.

51 Oksana Antonenko, “Towards a Comprehensive Regional Security Framework in the Black Sea Region after the Russia-Georgia War”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 9, No. 3, September 2009, s. 266.

Enerji güvenliği konusu da AB'nin bölgedeki varlığının önemli sebeplerinden biri olmasına rağmen AB'nin enerjiyle ilintili bölgesel konularda da açık ve tutarlı bir pozisyon ortaya koyduğunu söylemek mümkün değildir. Farklı AB üyesi ülkelerin farklı çıkarları AB'nin ortak çıkarlar çerçevesinde hareket edebilmesini önlemekte, üye ülke liderlerinin yeterli siyasi irade göstermemeleri de AB'nin hareket serbestisini kısıtlamaktadır. Yine ABD, NATO gibi farklı uluslararası aktörlerin bölgedeki varlığı da AB'nin

Sonuç

Son dönemde daha çok kendi sorunlarına yönelen AB'nin yaşadığı tüm zorluklara (son genişleme süreçlerinin getirdiği hazmetme problemi, ekonomik kriz ve bu krizin yarattığı artçı şoklar vs.) rağmen günümüz koşulları değerlendirildiğinde öncelikle kendi yakın çevresinde, daha sonrasında da dünyanın genelinde olup bitenlere ilgisiz kalması mümkün gözükmemektedir. Bu bağlamda Karadeniz bölgesi de AB için öncelikli bölgelerden biri olarak önemini sürdürmektedir. Son genişlemeler ile birlikte Karadeniz'in aynı zamanda bir AB denizi ve dolaşısıyla AB'nin doğrudan bir bölge aktörü haline gelmesi önemlidir. Yine bölge 11 Eylül sonrasında özellikle güvenlik konularında öne çıkarak Batı tarafından enerji dağıtımında köprü, Ortadoğu'ya açılan bir koridor ve örgütlü suçların (insan ve uyuşturucu ticareti ve silah kaçakçılığı gibi) etkilerinin yayılmasını durdurabilecek bir güvenlik kalkanı olarak algılanmaya devam etmiştir. Ancak bu şekilde algılanıyor olması bölgenin uygulamada AB'nin ve ABD'nin öncelikleri arasına girmesini sağladığını iddia edebilmek doğru değildir.

Söz konusu durumun ortaya çıkmasının farklı sebepleri olmakla birlikte temelde iki konu öne çıkmaktadır. Öncelikle Karadeniz bölgesinin kavramlaştırılması problemlidir. Öte yandan ister dar, ister geniş tanımıyla ele alınsın bölgenin çok farklı siyasi, ekonomik, sosyal yapılara ve çoğu zaman da çelişen çıkarlara sahip ülkelerden meydana geliyor olması durumu daha da zorlaştırmaktadır. Yine AB Türkiye ve Rusya gibi önemli ve bölgedeki güçlerini paylaşmaya pek de niyetli olmayan bölge-içi iki güçle bölge ile ilgili konularda nasıl bir ilişki biçimi geliştireceğinden emin olamamakta ve Rusya ile çoğu zaman çakışan "arka bahçeler" dolayısıyla sorun yaşamaktadır. Tüm bunlara ek olarak AB'nin yaşadığı ekonomik kriz sebebiyle dış harcamaları kısması, AB'ye üye ülkeler arasındaki görüş farklılıkları, farklı öncelikler, AB'nin bölgedeki sorunların (özellikle donmuş çatışmalarla ilgili olarak) çözümünde yetersiz kalması gibi konular da düşünüldüğünde bugün için AB'nin bölgedeki varlığının etkin olarak hissedilebildiğini söylemek mümkün gözükmemektedir.

Bundan sonrası için neler yapılabileceği değerlendirildiğinde ise birkaç öncelik olduğu varsayılabilir. Öncelikle bölgede bölgesel işbirliğinin ciddi ve gerçekçi bir alternatif olarak teşvik edilmesi önemlidir ve AB bu konuda farklı bölgesel işbirliği projelerine destek sağlayarak öncü rol oynayabilir. Bu bağlamda işbirliği alanlarının da dikkatle seçilmesi ve belli konular üzerine odaklanarak ilerlemesi yerinde olacaktır. Yine mevcut bölgesel oluşum ve örgütlenmelere de yeni bir ivme kazandırılması veya işler olmayanların tasfiye edilmesi düşünülebilir. Uluslararası ve bölgesel özel sektör ve sivil toplum temsilcilerinin de sürece dâhil edilmesi, ülkeler arasında siyasi diyalogun geliştirilmesi, ticaretin artırılması ve insanlar arasında etkileşimin artmasını sağlayacak projelerin hazırlanması da sürecin iyi ve etkin işlenmesine yardımcı olacaktır. Ancak tüm bunlar arasında en önemlisi karşılıklı güvenin geliştirilmesi ve belli konularda liderlerin siyasi iradelerini ortaya koyabilmelerinin sağlanması olacaktır.

KAYNAKÇA

- Antonenko, Oksana, “Towards a Comprehensive Regional Security Framework in the Black Sea Region after the Russia-Georgia War”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 9, No. 3, September 2009.
- Commission of the European Communities, *European Neighbourhood Policy, Country Report-Azerbaijan*, (COM(2005) 72 final), Brussels, 2005, (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/azerbaijan_country_report_2005_en.pdf).
- Council of the European Union, *Joint Statement on the Partnership for Modernisation, EU-Russia Summit*, Rostov-on-Don, 10546/10, Presse 154, 1 June 2010, (http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/er/114747.pdf).
- Emerson, Michael, “Review of the Review-of the European Neighbourhood Policy”, *CEPS Commentary*, 8 June 2011.
- European Commission, *Black Sea Synergy: A New Regional Cooperation Initiative*, (COM (2007) 160 final), (Brussels: European Commission, 2007).
- European Commission, *European Neighbourhood and Partnership Instrument-Azerbaijan -Country Strategy Paper 2007-2013*, (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_azerbaijan_en.pdf).
- European Commission, *European Neighbourhood and Partnership Instrument-Armenia -Country Strategy Paper 2007-2013*, (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_armenia_en.pdf).
- European Commission, *European Neighbourhood and Partnership Instrument-Georgia-Country Strategy Paper 2007-2013*, (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_georgia_en.pdf).
- European Commission, *European Neighbourhood and Partnership Instrument-Azerbaijan-National Indicative Programme 2011-2013*, (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_nip_azerbaijan_en.pdf).
- European Commission, *European Neighbourhood and Partnership Instrument-Armenia-National Indicative Programme 2011-2013*, (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/2011_enpi_nip_armenia_en.pdf).
- European Commission, *European Neighbourhood and Partnership Instrument-Georgia-National Indicative Programme 2011-2013*, (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/enpi_csp_nip_georgia_en.pdf).

- European Commission, *European Neighbourhood Policy Strategy*, (COM (2004) 373 final), (Brussels: European Commission, 2004).
- European Commission, *Report on the First Year of Implementation of the Black Sea Synergy*, (COM (2008) 391 final), (Brussels: European Commission, 2008).
- European Council, *Conclusions on the European Union Strategy for the Danube Region*, Brussels, 13 April 2011.
- European Council, *Conclusions on the European Union Strategy for the Danube Region*, Brussels, 13 April 2011.
- European Council, *Declaration on the Eastern Partnership*, European Council Summit, 19-20 March 2009.
- Hatto, Ronald, & Odette Tomescu, “The EU and the Wider Black Sea Region: Challenges and Policy Options”, *Garnet Policy Brief*, No. 5, January 2008.
- Zagorski, Andrei, “Eastern Partnership from the Russian Perspective”, IPG, No. 3, 2011, (http://library.fes.de/pdf-files/ipg/2011-3/05_zagorski.pdf).
- “Agreement between the European Community and the Republic of Moldova on the Facilitation of the Issuance of Visas”, (http://www.chisinau.diplo.de/contentblob/1840194/Daten/142306/Acord_facilitare_eng.pdf).
- “Agreement between the European Community and the Russian Federation on Readmission”, (<http://ec.europa.eu/world/agreements/prepareCreateTreatiesWorkspace/treatiesGeneralData.do?step=0&redirect=true&treatyId=472>).
- “Agreement between the European Community and Ukraine on the Facilitation of the Issuance of Visas”, (<http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/eu/en/publication/content/11576.htm>).
- “Commissioner Malmström Presents Action Plan on Visa Liberalisation with the Republic of Moldova”, IP/11/59, Brussels, 24 January 2011, (<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/11/59&type=HTML>).
- “Commission Proposes to Open Negotiations on Visa Facilitation and Readmission Agreements with Azerbaijan”, (http://eeas.europa.eu/delegations/azerbaijan/press_corner/all_news/news/2011/negotiation_visa_facilitation_en.htm).
- “Commission Proposes to Open Negotiations on Visa Facilitation and Readmission Agreements with Armenia”, IP/11/1053, September 2011, (<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/11/1053&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>).

“Eastern Partnership Civil Society Forum Concept Paper”, (http://www.eeas.europa.eu/eastern/civil_society/docs/concept_en.pdf).

“Eastern Partnership Community”, (<http://www.easternpartnership.org/eap-institutions/civil-society-forum>).

“Energy Community”, (http://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME).

“Environment Partnership of the Black Sea Synergy Initiative Launched”, (http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2010/2010_03_16_02_en.htm).

“EU /Armenia Action Plan”, (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/azerbaijan_enp_ap_final_en.pdf).

“EU and Russia Move Ahead in Strategic Partnership”, (http://eeas.europa.eu/top_stories/2011/080611_en.htm).

“EU and Russia: A Strategic Partnership”, (http://www.eeas.europa.eu/russia/docs/2011_eu-russia_leaflet_en.pdf, 2011).

“EU Border Assistance Mission to Moldova and Ukraine”, (<http://www.eubam.org/>).

“EU Launches Negotiations on Association Agreements with Armenia, Azerbaijan and Georgia”, IP/10/955, Brussels, July 2010, (<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/10/955>).

“EU/Azerbaijan Action Plan”, (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/azerbaijan_enp_ap_final_en.pdf).

“EU/Georgia Action Plan”, (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/georgia_enp_ap_final_en.pdf).

“EU/Moldova Action Plan”, (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/moldova_enp_ap_final_en.pdf).

“EU/Ukraine Action Plan”, (http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/ukraine_enp_ap_final_en.pdf).

“EU-Moldova Association Agreement”, (http://eeas.europa.eu/moldova/assoagreement/index_en.htm).

“European Commission Launches Visa Dialogue with Moldova”, IP/10/736, Brussels, 15 June 2010, (<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/10/736&type=HTML>).

- “European Community Regional Strategy Paper for Assistance to Central Asia for the Period 2007-2013”, (http://www.eeas.europa.eu/central_asia/rsp/07_13_en.pdf).
- “European Neighbourhood and Partnership Instrument-2007-2013”, (http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/eastern_europe_and_central_asia/r17101_en.htm).
- “European Union Monitoring Mission in Georgia”, (<http://www.eumm.eu/>).
- “European Union Signs Readmission Agreement with Georgia”, MEMO/10/601, Brussels, November 2010, (<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/10/601&type=HTML>).
- “European Union Signs Visa Facilitation Agreement with Georgia”, IP/10/737, Brussels, June 2010, (<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/10/737&type=HTML>).
- “EU-Rusia Summit-Joint Statement”, St. Petersburg, 9937/03, (Presse, 154), 31 May 2003, (http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/75969.pdf).
- “EU-Ukraine Association Agenda to Prepare to Facilitate the Implementation of the Association Agreement”, (http://eeas.europa.eu/ukraine/docs/2010_eu_ukraine_association_agenda_en.pdf).
- “EU-Ukraine Summit”, Paris, 9 September 2008, (http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/er/102633.pdf).
- “EU-Ukraine Visa Dialogue-Action Plan on Visa Liberalisation”, (<http://novisa.eu/wp-content/uploads/2011/01/EU-Ukraine-Action-Plan.pdf>).
- “Further Strengthening EU-Ukraine Bilateral Relations: Visa Facilitation and Readmission Agreements are Signed Today”, IP/07/849, Brussels, 18 June 2007, (<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/849&format=HTML&age>).
- “Joint Statement of the Ministers of Foreign Affairs of the Countries of the European Union and of the Wider Black Sea Area”, Kiev, 14 February 2008, (http://www.eeas.europa.eu/blacksea/doc/joint_statement_blacksea_en.pdf).
- “Mobility Partnership: Moldova-European Union-Promoting a Better Framework for Legal Mobility”, Information Newsletter, Edition No. 2, May 2010, (http://www.mfa.gov.md/img/docs/bi_mp_nr2_en.pdf).

“Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part and the Republic of Azerbaijan on the other part...”, EUR-Lex 21999A0917 (01), ([http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917\(01\):EN:NOT](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0917(01):EN:NOT)).

“Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part and the Republic of Armenia on the other part...”, EUR-Lex 21999A0909 (01), ([http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0909\(01\):EN:NOT](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0909(01):EN:NOT))

“Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one Part and the Republic of Armenia on the other Part...”, EUR-Lex 21999A0804 (01), ([http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0804\(01\):EN:NOT](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0804(01):EN:NOT)).

“Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States and the Republic of Moldova...”, EUR-Lex-21998A0624(01), ([http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21998A0624\(01\):EN:NOT](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21998A0624(01):EN:NOT)).

“Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Members, and Ukraine”, (http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2003/october/tradoc_111612.pdf).

“Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one Part and the Russian Federation, of the Other Part...”, EUR-Lex 21997A1128 (01), ([http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21997A1128\(01\):EN:NOT](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21997A1128(01):EN:NOT)).